

प्रकरण ६ वै

प्रकरण-६ वे

शिफारशी व पुढील संशोधनासाठी विषय.

६.१ संशोधनात निघालेल्या निष्कर्षावर आधारित शिफारशी

६.२ पुढील संशोधनासाठी विषय

संदर्भ सूची

परिशिष्टे

- १) शिक्षकांना पाठविलेले विनंती पत्र.
- २) शिक्षकांसाठी प्रश्नावली
- ३) प्राचार्य/मुख्याध्यापक व पर्यवेक्षकांसाठी विनंती पत्र
- ४) मुलाखत अनुसूची—
  - अ. प्राचार्य व पर्यवेक्षकांसाठी मुलाखत अनुसूची
  - ब. विद्यार्थ्यांसाठी मुलाखत अनुसूची
  - क. पालकांसाठी मुलाखत अनुसूची
- ५) शिक्षक प्रतिसादकांची यादी
- ६) प्राचार्य व पर्यवेक्षकांची यादी
- ७) विद्यार्थी प्रतिसादकांची यादी
- ८) पालक प्रतिसादकांची यादी

प्रकरण - ६ वे

शिफारशी व पुढील संशोधनासाठी विषय

६.१ संशोधनात निघालेल्या निष्कर्षावर आधारीत शिफारशी:-

एकंदरीत तांत्रिक व व्यावसायिक शाळा ही प्रशिक्षण पद्धत अतिशय चांगली आहे. मुलींसाठी देखील या तांत्रिक व व्यावसायिक शाळा फारच उपयुक्त व सोयीच्या आहेत. तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षणाची आवड असणा-या विद्यार्थ्यांसाठी एक उत्तम मार्ग आहे. अशा विद्यार्थ्यांना तांत्रिक शिक्षण घेण्याची सुवर्ण संधी उपलब्ध आहे.

आय.टी.आय , डिप्लोमा व इंजिनिअरींग पदवी संपादन करणा-या युवा विद्यार्थ्यांना अर्धवेळ किंवा पूर्णवेळासाठी या तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे कार्य करण्यासाठी 'शिक्षक' म्हणून नियुक्त होता येते. तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांत कौशल्य संपादन केलेले अनुभवी शिक्षक अगदी तन्मयतेने येणा-या विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण देण्याचे कार्य करतात. प्रत्येक तांत्रिक व व्यावसायिक शाळा 'स्वच्छ, शिस्त व प्रगती' या किर्लोस्करांच्या बोधवाक्याप्रमाणे आढळतात. याठिकाणी कार्य करीत असलेले सर्व प्राचार्य , मुख्याध्यापक , पर्यवेक्षक, विद्यार्थी , शिक्षक व इतर कर्मचारी आपल्या कामाबद्दल समाधानी आहेत. परंतु शिक्षक मात्र कामाप्रमाणे वेतन मिळत नाही म्हणून थोडासा निराश आहे व त्यांच्या काही समस्या आहेत. या तांत्रिक शाळा व शिक्षक वर्ग अधिक यशस्वी व्हावा यासाठी शिफारशी केलेल्या आहेत.

- संशोधनाची उद्दिष्टे, विश्लेषण व निष्कर्षावर आधारीत शिफारशी:-

अ) तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांच्या व्यावसायिक समस्येवर व अध्यापनावर आधारीत शिफारशी:

१) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत तांत्रिक / व्यावसायिक विषयांचे प्रशिक्षण देण्यासाठी स्त्री शिक्षकांचे प्रमाण पुरुष शिक्षकांप्रमाणे असावे.

२) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे व प्रशिक्षणाचे कार्य करीत असलेले सर्वच शिक्षक कायम स्वरूपी असावेत.

३) तांत्रिक शिक्षकांचे वेतने इतर माध्यमिक शिक्षकांच्या वेतनाप्रमाणे असावे.

४) इतर माध्यमिक शिक्षकांना मिळणा-या सोयी, सुविधा, वेतनवाढ इत्यादी बाबी तांत्रिक शिक्षकांना देखील लागू असाव्यात.

५) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे कार्य करणा-या शिक्षकांसाठी वर्षातून एकदातरी उद्बोधन वर्ग असावा.

६) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळेतील वातावरण शिक्षकांच्या अध्यापन व प्रशिक्षण कार्यास पोषक असावे.

७) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाच्या अध्यापन व प्रशिक्षण कार्या व्यतिरिक्त क्रीडा विभागाकडे देखील शिक्षकांचे लक्ष असावे.

८) तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षणाचे प्रशिक्षण देण्यासाठी शिक्षकांची देखील नेमणूक अधिक प्रमाणात असावी.

- ९) तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांनी आपल्याला भविष्यात 'आदर्श शिक्षक पुरस्कार' मिळेल हा दृष्टिकोन समोर ठेवून आपले सर्व कामकाज व त्यांच्या नोंदी रेखीव ठेवाव्यात.
- १०) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे कार्य करीत असणा-या तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांनी आपला विषय लोकप्रिय होण्यासाठी व त्याच्यातील आधुनिकता जाणून घेण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- ११) शहरी भागात तांत्रिक व व्यावसायिक शाळा अधिक आहेत त्यामुळे या ठिकाणी अध्यापन व प्रशिक्षणाचे कार्य करीत असलेल्या सर्व तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांनी शहराच्या भोवती असणा-या संबंधित कारखान्यास स्वतः भेट देऊन आपल्या विषयाचे अधिक कौशल्य संपादित करावे.
- १२) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे सखोल मार्गदर्शन करण्यास तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांना प्रात्यक्षिक कार्यासाठी, आठवड्यातील तासिकांची संख्या वाढवून मिळावी.
- १३) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्राचार्य व पर्यवेक्षक म्हणून पदभार सांभाळणा-या तसेच तांत्रिक व व्यावसायिक विषय असणा-या शिक्षकांना त्यांच्या विषयाचे ज्ञान व कौशल्य कायम राहण्यासाठी अध्यापनाच्या काही तासिका असाव्यात.
- १४) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्राचार्य व पर्यवेक्षक पदांवर कार्यरत असणा-या शिक्षकांनी संबंधित तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांना भेटण्यासाठी, चर्चा करण्यासाठी व त्यांच्या समस्यांचे निराकरण होण्यासाठी आपल्या कार्यालयात महिन्यातून एकदा सल्ला मसलत व संपर्क सत्राचे आयोजन करावे

- १५) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्राचार्य पदावर असणाऱ्या तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांना किंवा इतर विषय शिक्षकांना आपल्या शाळेतील तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांचा अध्यापन व प्रशिक्षणाचा विषय माहित असावा.
- १६) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत शिक्षकांच्या मिटींग प्रासंगिक असाव्यात.
- १७) तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांच्या मागणी प्रमाणे सर्व साहित्य व प्रस्तुके उपलब्ध व्हावीत.
- १८) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळेतील प्राचार्यांनी सर्व तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांकडे सारख्या प्रमाणात लक्ष द्यावे.
- १९) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे कार्य करीत असणाऱ्या शिक्षकांना अधिक भार दिलेला असेल तर त्यांना त्या प्रकारचा आर्थिक मोबदला देण्याची सोय असावी.
- २०) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे अध्यापन करणाऱ्या शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना त्यांच्या विषयाबद्दल आत्मीयता निर्माण करण्यासाठी वारंवार प्रयत्न करावा.
- ब) तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांसाठी विद्यार्थी विषयक समस्यांवर आधारित शिफारशी—
- १) सर्वच तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांमध्ये मुलींना/ विद्यार्थीनींना तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण घेण्याची सोय असावी.

- २) शहरीभागात तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांचे प्रशिक्षण देणा-या शाळा अधिक आहेत. त्यामुळे ग्रामीण भागातील विद्यार्थी प्रशिक्षणासाठी या ठिकाणी प्रवेश घेतात. ग्रामीण भागात देखील अशा तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण देणा-या शाळा असाव्यात.
- ३) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण घेण्यासाठी परंपरागत विषयाबरोबर इतर प्रगत विषयांचा समावेश असावा.
- ४) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रवेश घेणा-या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडी-निवडी नुसार तांत्रिक/व्यावसायिक विषयाच्या प्रशिक्षणास प्रवेश द्यावा.
- ५) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देत असलेल्या शाळांमध्ये ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृहाची सोय असावी.
- ६) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत अध्यापनाचे कार्य करीत असलेल्या तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांनी व्यक्तीशः विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वाव देण्यासाठी शाळाबाह्य उपक्रमात समाविष्ट करून घ्यावे.
- ७) तांत्रिक व व्यावसायिक विभागाच्या विद्यार्थ्यांना राज्य व राष्ट्रीय पातळीवर स्पर्धेसाठी पाठविण्याची शाळेत सोय असावी.
- ८) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असणा-या विद्यार्थ्यांसाठी दरवर्षी एक शैक्षणिक सहल असावी.
- ९) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असणा-या विद्यार्थ्यांसाठी फि असावी परंतु प्रशिक्षण व इतर उपक्रम मात्र दर्जेदार असावे.

- १०) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांमधून प्रशिक्षण पूर्ण करून बाहेर पडणा-या विद्यार्थ्यांना पुढील शिक्षणासाठी मार्गदर्शन मिळण्याची सोय असावी.
- ११) तांत्रिक व व्यावसायिक संस्थांमध्ये विद्यार्थ्यांकडून व्यावसायिक तत्वावर वस्तु तयार करून घेण्याची सोय असावी.
- १२) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांची अधिक माहिती विद्यार्थ्यांना मिळण्यासाठी जवळपासच्या परिसरातील तज्ञ मार्गदर्शकांस आणण्याची व्यवस्था असावी.
- १३) तांत्रिक व व्यावसायिक विभागातील अधिकाधिक विद्यार्थी बोर्डाच्या गुणवत्ता यादोत येतील असा प्रयत्न असावा.
- १४) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या प्रशिक्षणातून तयार झालेल्या वस्तूंची विक्री व्यवस्था असावी.
- १५) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत 'टाकावू वस्तु पासून टिकावू वस्तु' तयार करण्याचे कौशल्य विद्यार्थ्यांना प्राप्त करून देण्याची सोय असावी.
- १६) विद्यार्थ्यांच्या प्रात्यक्षिक कामातून तयार झालेल्या वस्तूंचा लिलाव होण्याची सोय असावी.
- १७) तांत्रिक व व्यावसायिक संस्थेमध्ये फक्त तांत्रिक व व्यावसायिक विभागाच्या विद्यार्थ्यांनाच क्रीडा विषयक प्रशिक्षण देणा-या क्रीडा विषय शिक्षकाची नेमणूक असावी.
- १८) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असणा-या विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिक कार्याबरोबर वर्ग अध्ययनाची गोडी असावी.

१९) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांनी तांत्रिक विषयाच्या अधिक माहितीसाठी विद्यार्थ्यांना परिसरातील एखाद्या उद्योगाला भेट देण्यास घेऊन जावे.

२०) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण घेत असणा-या विद्यार्थ्यांनी घरामधील छोट्या-मोठ्या वस्तु तयार करण्याचा व दुरुस्त करण्याचा प्रयत्न करावा.

क) तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांसाठी पालक विषयक समस्यांवर आधारित शिफारशी—

१) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांनी आपल्या पाल्याला प्रोत्साहन द्यावे.

२) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळेमध्ये प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांना एकत्रित बोलावून त्यांचा शाळेमध्ये राबवित असलेल्या नवोपक्रमासाठी प्रतिसाद मिळवावा.

३) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाच्या शिक्षकांविरुद्ध एखादा क्रोधित पालक प्राचार्याकडे किंवा पोलिसात तक्रार करणार नाही याची शिक्षकांनी दक्षता घ्यावी.

४) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण घेत असणा-या विद्यार्थ्यांचे पालक प्रत्येक परीक्षेनंतर संबंधित शिक्षकांना भेटतील अशा प्रकारचे नियोजन असावे.

ड) तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांसाठी शालेय परिसर विषयक अडचणींवर आधारित शिफारशी—

१) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळा सामाजिक गोंधळापासून दूर असाव्यात.

२) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळेमध्ये अध्यापन व अध्ययन कार्य व्यवस्थित चालण्यासाठी शालेय परिसर तणावमुक्त असावा.

३) तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण देणा-या शाळेपासून १०० मीटर अंतरापर्यन्त शहरातील एखादा मुख्य रस्ता जात नसावा. त्या ठिकाणाचे वातावरण ध्वनी व वायु प्रदुषणापासून मुक्त असावे.

४) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाला लागणारे सर्व साहित्य शाळेच्या भांडारामध्ये असावे त्यामुळे प्रशिक्षणार्थी विद्यार्थ्यांना सदर उपयुक्त साहित्यांचा आपल्या प्रशिक्षणासाठी त्वरित वापर करता येतो अथवा परिसरातील एखाद्या विक्रेत्याला या प्रकारचे प्रशिक्षणास उपयुक्त साहित्य ठेवण्याची कल्पना द्यावी.

५) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळेतील विषय सभोवतालच्या परिसरातील व्यवसायाशी व उद्योगाशी मिळते-जुळते असावेत.

इ) तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांसाठी शाळा विषयक अडचणींवर आधारित शिफारशी—

१) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे शिक्षण देणा-या शाळांचे प्रमाण इतर माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांप्रमाणे असावे.

- २) तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांनी वर्षातून दोन ते चार वेळेस पालक शिक्षक सभेचे आयोजन करावे.
- ३) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांनी अंतर व परिसर पाहून शाळेचे वेळापत्रक तयार करावे.
- ४) तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण शाळा सर्व आवश्यक भौतिक सोयी व सुविधांनी संपन्न असाव्यात.
- ५) तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण देणा-या शाळांत 'शिक्षक कक्ष' सर्व आवश्यक साधन सामुग्रीने सुसज्ज असावा.
- ६) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांनी कोणत्याही क्षणी शाळा तपासणीसाठी तयार असावे.
- ७) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांतील प्रमुखांनी संस्थेमधील सर्व विषय शिक्षकांकडे व त्यांच्या विषयाकडे सारख्या प्रमाणात लक्ष द्यावे.
- ८) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांची इमारत सर्व विषयांचे प्रशिक्षण देण्यासाठी सक्षम असावी.
- ९) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांनी आपल्या संस्थेत 'कमवा आणि शिका' ही शिक्षण पद्धती सुरु करावी.
- १०) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळांनी 'टिकावू वस्तू पासून टिकावू वस्तू' तयार करण्याच्या प्रशिक्षणावर अधिक भर द्यावा.

फ) तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांसाठी साहित्य विषयक अडचणींवर आधारीत शिफारशी—

- १) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शिक्षकांना अध्यापनासाठी आवश्यक साहित्य उपलब्ध करून द्यावे. २०१२-१३
- २) महाराष्ट्र राज्य पाठ्य पुस्तक मंडळ, पुणे यांच्या अभ्यासक्रमानुसार सर्व प्रशिक्षण साहित्यांचा संच शाळेमध्ये अध्यापन-अध्ययनासाठी उपलब्ध असावा.
- ३) प्रशिक्षणासाठी आवश्यक साहित्यांचा पुरवठा शिक्षकांनी एकाच वेळी विद्यार्थ्यांना करावा. यामुळे प्रशिक्षणाची संधी सर्वच विद्यार्थ्यांना एकाचवेळी सारख्या प्रमाणात मिळेल.
- ४) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या शाळेतील शिक्षकांनी पाठ्य पुस्तकाव्यतिरिक्त व शाळेतील उपलब्ध साहित्याव्यतिरिक्त इतर बाह्य पाठ्य पुस्तकांचा व साहित्यांचा वापर अध्यापनासाठी व प्रात्यक्षिक कार्यासाठी करावा.
- ५) तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण देणा-या तांत्रिक व व्यावसायिक विषय शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना आपल्या विषयाचे साहित्य हाताळण्याची वारंवार संधी द्यावी.

६.२ पुढील संशोधनासाठी विषय:-

सदर संशोधनाप्रमाणेच खालील विषयावर स्वतंत्र संशोधन होऊ शकते असे विषय पुढे सुचविले आहेत.

- १) 'सोलापूर शहरीतील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत तांत्रिक व व्यावसायिक विषयाचे प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांचा चिकित्सक अभ्यास'।
- २) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ३) 'सोलापूर शहरातील किमान कौशल्यावर आधारित (+ 2) व्यवसाय शाळांत प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ४) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांमधील संपंधित प्राचार्यांना प्रशासनामध्ये येणा-या अडचणींचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ५) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक शाळांत अध्यापन करणा-या शिक्षकांना दिलेल्या अधिकारामुळे (वर्किंग लोड) येणा-या समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ६) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असलेल्या ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षणामध्ये येणा-या समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ७) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांतील ग्रंथालयामध्ये उपलब्ध तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांच्या पुस्तकांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ८) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण देणा-या तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षकांना प्रात्यक्षिक कामामध्ये येणा-या अडचणींचा चिकित्सक अभ्यास'.
- ९) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक शाळांमध्ये प्रशिक्षणासाठी वापरण्यात येणा-या कार्यशाळेचा मूल्यमापनात्मक अभ्यास करणे'.

- १०) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांमधील वार्षिक अभ्यासक्रमाचा चिकित्सक अभ्यास करणे'.
- ११) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांना येणा-या भौतिक व प्रशासकीय अडचणींचा अभ्यास करणे व उपाय सुचविणे'.
- १२) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांच्या "परीक्षा पद्धतीचा" मूल्यमापनात्मक अभ्यास करणे'.
- १३) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांचे "प्रशासन आणि व्यवस्थापन" यांचा चिकित्सक अभ्यास'.
- १४) 'तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांमध्ये असलेल्या विविध तांत्रिक व व्यावसायिक विषयांचा अभ्यास करणे व त्याची व्यावहारिक उपयुक्तता तपासणे'.
- १५) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक शाळा व व्यावसायिक शाळा यांच्या कामकाजाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे'.
- १६) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेणा-या विद्यार्थ्यांची गळती व स्थगिती याबाबतच्या कारणांचा अभ्यास करणे व त्यावर उपाय सुचविणे'.
- १७) 'सोलापूर जिल्ह्यात तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांची स्थापना होण्यासाठी सर्वेक्षणात्मक अभ्यास करणे'.

२०१०/११ मध्ये सोलापूर व जिल्हातील शाळांमध्ये
२०१०/११ मध्ये सोलापूर व जिल्हातील शाळांमध्ये
२०१०/११ मध्ये सोलापूर व जिल्हातील शाळांमध्ये

- १८) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांतील कार्यशाळेत प्रशिक्षणातून निर्माण झालेल्या वस्तुंचा चिकित्सक अभ्यास करणे'.
- १९) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक व व्यावसायिक शाळांत प्रशिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या समस्यांचा चिकित्सक अभ्यास करणे'.
- २०) 'सोलापूर शहरातील तांत्रिक शाळांमध्ये अध्यापन करणा-या माध्यमिक शिक्षक व तांत्रिक शिक्षक यांना मिळणा-या वेतनाचा चिकित्सक अभ्यास.